

The article examines peculiarities of Kyiv's text interpretation as memory topos in the poetry of the contemporary generation of poets at the beginning of XXI century. The author applies the model of the city-of-memory through a historical overview and modern vision, and pays attention to actual problem of the sacred and profane Kyiv, which for a long time has been popular fiction theme. Special attention is focused on the dualistic concept of Kyiv's image as metropolis and spiritual center at the same time.

Key words: poetry, Kyiv, city-of-memory, urbanistics, sacred, profane, text, image.

УДК 821.161.2.09

Ірина Руснак

ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ ДРАМИ «ШУМЛЯТЬ ЖОРНА» УЛАСА САМЧУКА

У статті розглянуто історію видання маловідомої драми «Шумлять жорна» (1947) Уласа Самчука. До аналізу залучено нотатки письменника і листи українських митців-емігрантів.

Ключові слова: Улас Самчук, драматургія, інтелектуальна драма.

У творчій спадщині Уласа Самчука на сьогодні відомими є три п'єси зі складною долею: забута одноактівка «Слухайте! Слухайте! Говорить Москва!» (1930), надрукована в одному з номерів популярного у міжвоєнну добу «Літературно-наукового вісника» Дмитра Донцова [7]; рукописна інтелектуальна драма «Жертва пані Маї» (1940), надрукована тільки в наш час [5]; й оприлюднена у повоєнний період, але тільки нещодавно опублікована драма «Шумлять жорна» (1947) [8]. Творча доля цих творів є характерною, оскільки драматургічний досвід перебував на маргінесі творчих пошуків відомого письменника-епіка. До драматичної творчості митця авторка цього допису зверталася у статтях «Поетика інтелектуальної драми Уласа Самчука» [3] і «Проти “закона, що велить усім породам звірів носити хвіст серпом”»: Дещо про невідому драму Уласа Самчука» [4], однак тут проаналізовано тільки перші два з названих вище твори. Відтак метою цієї статті є інтерпретація ідейно-художньої специфіки й поетики маловідомого драматичного твору «Шумлять жорна», який, на відміну від двох інших, мав певний розголос в таборах Ді-Пі.

Роботу над текстом У. Самчук розпочав у воєнному Рівному, драма мала робочу назву «Любов і ненависть» й була завершена у чорновому варіанті 17 жовтня 1947 р. в одному з таборів для мандрівників у Німеччині. Тоді ж п'єса отримала назву «Шумлять жорна». «Здається, “Жорна” скінчив, – зазначив письменник у нотатках. – Останню сторінку дописав перед самим обідом...» [6, 255]. Кількома днями пізніше письменник зізнався, що переписує третю дію і констатує недостатню опрацьованість твору [6, 256–257].

Уперше текст драми (поряд з п'єсою «Домаха» Людмили Коваленко, виставою в масках «Близнята ще зустрінуться» Ігоря Костецького, драматичною повістю-вертепом «Морітурі» Івана Багряного і творами «Епізод із життя Європи Критської» Докії Гуменної, «На ріках Вавилонських» Івана Керницького, «Змова пана К.» Юрія Косача, «Пам'ятник» Леоніда Полтави й «Кінець Страхова» Івана Майстренка) прозвучав, за спогадами самого автора [6, 259], 5 листопада¹ 1947 р. на конференції, присвяченій проблемам розвитку еміграційної літератури, у таборі, розташованому в Майнц-Кастелі. Після успіху У. Самчук прагнув опублікувати твір й, очевидно, мав намір зробити це в МУРівському місячнику літератури, мистецтва і критики «Арка», на що Ю. Шерех відгукнувся відмовою (лист від 26 вересня 1947 р.): «Ціла п'єса (“Жорна”) не влізе в “Арку”, могла б бути одна дія. Якщо Ви не хочете давати уривків, в чому співчуваю, то може могли б дати розділ з Ваших щоденників» [6, 308]. У листі від 1 травня 1948 року Ю. Шерех, цікавлячись долею твору, надав свою пропозицію: «<...> що з Вашими “Жорнами”? Якщо їх не будуть друкувати, то, може б, одну дію вмістити в “Арці”, поки вона ще наша?» [6, 303].

Однак У. Самчук уже прийняв рішення, бо 23 грудня 1947 р. на прохання О. Лашенка він надіслав текст драми до журналу «Вежа», що його почали видавати мельниківці (ОУН). Справа з друком затягувалася, тож у відповіді від 6 травня 1948 року на Шерехів лист він писав: «За “Жорна” я дістав частину гонорару, але всі терміни їх появи минули, і я не знаю, що власне

¹ Помилково в одній зі статей авторка вказала дату «4 листопада» [Руснак проти закону 288].

з ними робити. Написав їм, що мусять рішитись – або-або... Коли б ви могли надрукувати мені не одну дію, а всі три, тоді я з Вами говорив би, бо одна дія тільки зіпсує мені можливість видати цілість» [6, 304]. Як відомо тепер, у «Вежі» побачив світ лишень невеликий уривок Самчукової драми [9, 37]. Машинопис твору із численними пізнішими правками автора зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (Ф. 195).

У таборах Ді-Пі У. Самчука не полишало прагнення побачити свою драму на сцені. І його зізнання в листі до Ю. Шереха («Хочу бачити свою річ надрукованою і на сцені, і при нагоді, запитайте Блавацького, чого це він ніяк не зважить дати мені якусь остаточну відповідь, бо як йому це не підходить, я не буду настоювати» [6, 304]), і репліка останнього в листі від 6 січня 1948 р. («Блавацький писав мені, що ставитиме “Жорна”» [6, 280]) свідчать, що письменник мав за бажану сценічну інтерпретацію свого твору силами колективу таборового театру «Ансамбль українських акторів» під керівництвом Володимира Блавацького. Очевидно, питання постановки Самчукової драми на сцені обговорювалося в театральних і письменницьких колах. Так, Ю. Косач у листі від 1 лютого 1948 р. між іншим зазначав: «Отже, вчора, напр., я Блавацького дуже наполегливо просив, щоб на місце могого “Ордера” (який має йти в роботу з цих днів) взяв Вашу драму, яку вважаю, абстрагуючи від всього, більше на часі й потрібнішою для українців, ніж мій “Ордер”» [6, 272]. Згадувана тут комедія була написана Ю. Косачем 1948 р. і тоді ж поставлена театральним колективом В. Блавацького, тож задуму У. Самчука так і не судилося втілитися у життя. Причина крилася в тій обставині, про яку говорить В. Гайдабура у монографії про «театр, розвіяний по світу»: «Необхідність психологічної релаксації емігрантів та скрутні обставини економічного життя, які загострила грошова реформа, спрямовують В. Балавацького до активізації в репертуарі «легкого жанру» [1, 27]. Очевидно, обираючи між двома п'єсами, режисер Ансамблю українських акторів віддав перевагу «майже макабричній сатири» Ю. Косача [1, 28].

Драма У. Самчука після першого прочитання на конференції в Майнц-Кастелі 5 листопада 1947 р. мала певний резонанс, її жваво обговорювали; письменник із цього приводу згадував: «Я прочитав “Шумлять жорна”... І мені здавалося, що зацікавлення й дискусія помітно зсилися. Говорив Дивнич, Державин, Костюк, Шерех, Косач... І це продовжувалось до самої вечері» [6, 259]. Згодом, 11 квітня 1948 р., на Третьюму з'їзді Мистецького українського руху (МУРУ)

Ю. Шерех серед трьох найвагоміших драматичних творів сучасності назвав і Самчукові «Жорна» [6, 291].

Цікавими видаються міркування і Ю. Косача, висловлені в уже згаданому листі до У. Самчука від 1 лютого 1948 р. Лист відверто «дихав» неприязню, нетерпимістю, навіть ворожістю, що викликало в адресата співчуття і жаль: «Шкода цього енігматичного пасинка блискучої родини Косачів і хотілося б чимось йому допомогти, лишень його вдача така невловима, екстравагантна, що до нього просто немає доступу і нічого не лишається, як оставити його напризволяще стижий, у яких він обертається і в яких найкраще почувується» [6, 274–275]. Дружня і тепла відповідь У. Самчука розчулила «enfant terrible de Kossach», взаємини двох митців стали більш толерантними.

Однак кореспонденція Ю. Косача цікава передовсім окремими міркуваннями про драму «Шумлять жорна». Вже на початку листа він згадує інцидент у Регенсбурзі, пов'язаний з висловлюваннями щодо «пісеньки Гірняка» і драми У. Самчука, що були «злісно інтерпретовані» і сприйняті як «злобний випад» на адресу останніх. Ю. Косач наполегливо переконував, що це був лишень «жарт (у зв'язку з загальним настроєм)»: «Я хотів сказати, що от, мовляв, у такій атмосфері краще співати такі пісеньки, ніж писати такі серйозні драми. Вашого твору я не збирався ні осуджувати, ні критикувати, ні хвалити. Мою об'єктивну думку я висловив Блавацькому й Ви можете про це переконатись. Є впрост підлістю інсинувати мені якісь глузування з того твору Вашого і т.п.» [6, 271]. Визнавши актуальність Самчукової драми, Ю. Косач у цьому ж листі висловив окремі міркування щодо її художньої вартості: «... третя дія Вашої п'єси є для мене очевидно такої високої вартості, що треба бути дійсно скрайньо суб'єктивною людиною, щоб цього не визнати; в першій дії (яку я знаю¹) мені здається (на мій смак, розуміється) не розкрито цілковито таємниці дії, але – і все це може потвердити Вам і Блавацький і інші з його театру, з ким говорив – певен її дуже великого сценічного успіху» [6, 274].

Усі видавничі перипетії закінчилися тільки 2012 р., коли виходом п'ятнадцятої книжки бібліотечки літературного музею Уласа Самчука (а нею, власне, і була драма «Шумлять жорна») в Рівному відзначили 107-му річницю від дня народження письменника. Книгу видали в громадському видавництві «Азалія» Рівненської спілки письменників коштом подружжя Оксани і Ярослава Соколиків – офіційних розпорядників спадщини У. Самчука. Згодом з'явилася єдина на сьогодні

¹ Очевидно, саме першу дію У. Самчук читав на згаданій у статті конференції.

рецензія «Чи перетруть нас жорна?» П. Кралука [2], де з-поміж іншого автор слушно зауважив: «...наші люди, зокрема інтелігенти, не виявляють достатньої стійкості, шукають для себе “визволителя”, який рано чи пізно перетворюється для них у тирана» [2, 250]. Загалом такий висновок напрашується, коли розглядати ідейно-тематичний зміст драми «Шумлять жорна» в контексті з іншими драматичними творами У. Самчука.

Конфлікт драми «Слухайте, слухайте! Говорить Москва!» за своєю природою носить ідеологічно-моральний характер, оскільки тут відбувається зіткнення інтересів представників різних ідеологічних світів: національно свідомого студента Владлена Івченка, котрий кидає виклик антигуманній та аморальній політиці будівників «комуністичного раю», і колишнього члена трибуналу Ларі, яка належить до когорти фанатично відданих справі більшовиків. Письменник глибинно усвідомлював сутність більшовицької ідеології, відчував катастрофу, що насувалася на український світ під ідеологічним тиском советського режиму. Своім твором він відкрито виступив супроти «закону, що велить усім породам звірів носити хвіст серпом» [7, 212]. Аналізуючи стан тогочасного українського суспільства під владою більшовиків, драма У. Самчука передавала «страшну силу зла» (М. Чехов), звучала застереженням усьому світові, мимовільно стаючи передвісником апокаліптичних потрясінь 30-х років.

Драматичний конфлікт інтелектуальної драми «Жертва пані Маї» з новаторською ретроспективною композицією розгортається на матеріалі морально-етичних проблем, які гостро постали перед європейською спільнотою в 30–40-ві роки і були пов'язані з початком Другої світової війни і проголошеними нацистами концепціями Нової Європи, місця арійських і неарійських народів у світі, чистоти раси, ідеалами жінки-матері, дружини, вищим щастям для якої було плекання сімейного вогнища.

П'єса «Жертва пані Маї» не змушує співпереживати, але спонукає реципієнта до глибинного аналізу ідеологічних і філософських проблем. Розмова про наміри пані Маї вийти заміж за достойного чоловіка і народити від нього дітей поступово переходить в інтелектуальну дискусію про долю людини і нації у сучасному світі. У. Самчук не закінчив третьої дії драми, його акценти щодо політики нацистів у Європі залишилися невиразними. Очевидно, не треба нагадувати, що письменник, котрий певний час прожив у Німеччині, вважав її, як і багато інших патріотів, чи не єдиною силою, що могла допомогти українцям у боротьбі проти більшовизму. Відтак, коли в першій п'єсі драматург викриває агресивність, насильство, жорстокість більшовицьких ідеалів, їхній згубний вплив на особистість і ворожість українству, то в другій його позиція щодо сутності

іншої тоталітарної машини накреслюється тільки пунктирно.

У драмі «Шумлять жорна» приходять розуміння, що всі сподівання на чийсь допомогу марні:

«Данило: Ееех! Сволота! А могли світ спасти!

Іван: Ен-Ка-Ве-Де?

Данило: Яке там енкаведе! Ота німчура проклята.

Іван: Видно, не їм суджено!» [8, 49].

Духовну драму поколінь, які «послухали не тих пророків» і «вбили в собі віру в добро і віру в правду» [8, 55], допоможе здолати, на думку У. Самчука, живий дух народу. Один з героїв драми патетично виголошує: «І от по всій Україні шумлять невидимі вічні жорна, мелеться таємно засіяне нашими предками золоте зерно. Шумлять жорна по наших пралісах глибоких, по наших душах широких і капають зерна на шорсткий камінь, як краплі крові. І крутиться вир і клямри скрегочуть і стогне прамати – сира, древня земля українська. Бурі рокоцуть над нами, зриви, шторми гудуть в небесах, горить небо, горить земля і дим стелється широко далеко, і плач немовлят разом з вітром диким несеться у безвість. Сонце!» [8, 38].

Символ жорен у п'єсі багатозначний. Передусім вони – свідки жорстокої доби: німецькі окупанти, як перед тим і більшовики, наклали на жорна заборону, намагаючись у такий спосіб приректи народних месників-воjakів на голодну смерть. Але це не допомогло. Натужне поскрипування, торохтіння жорен, яке не припинялося в добу воєнної смуги і потрясінь, ставало символом безсмертя народу. «Ми є правда! – гордо проголошує редактор Євген Лисик. – Наша правда – твердість! Наша правда – любов! Наша правда – вічність!» [8, 56]. Тут проступає історичний оптимізм У. Самчука, котрий вірив у незнищенність українського народу і неодмінне постановля незалежної Української держави. Драмою «Шумлять жорна» він остаточно розвіяв намарні сподівання своїх сучасників на те, що здолати ворога може допомогти якась сила ззовні; відродити власну державність українці повинні самостійно.

Загальновідомим є той факт, що п'єсу пишуть для театру, що найбільш повно реалізувати свій художній потенціал вона спроможна тільки в театральній постановці, успішному сценічному втіленні. Самчукові драми нарешті надруковані і почали жити своїм літературним життям, тобто поки що застигли в літературній формі і не оприбутнені на сцені, проте вони не втратили своєї ваги і є цінним матеріалом для дослідника. Відтак вивчення позбавлених до сьогодні сценічної історії драматичних творів У. Самчука як явищ літератури – процес очевидний. Можливо, це дасть поштовх і для розгортання їхньої сценічної долі.

ДЖЕРЕЛА

1. Гайдабура В. Театр, розвіяний по світу: Феномен сцени повоєнної української діаспори (Німеччина, Австрія, Франція, США, Канада, Австралія) / В. Гайдабура. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2013. – 324 с.
2. Кралюк П. Чи перетруть нас жорна? [Рецензія] / П. Кралюк // Погорина: літ.-краєзн. журн. Рівненщини / голов. ред. Є. Цимбалюк. – 2012. – № 20/21. – С. 248–250.
3. Руснак І. Поетика інтелектуальної драми Уласа Самчука / І. Руснак // Слово і час. – 2010. – № 6. – С. 43–50.
4. Руснак І. Проти «закону, що велить усім породам звірів носити хвіст серпом»: Дещо про невідому драму Уласа Самчука / І. Руснак // Наукові записки. – Вип. 114. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 287–297.
5. Самчук У. Жертва пані Маї: Драма, 3 дії [Текст] / У. Самчук // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Науковий збірник / редкол.: О. Баган (голова), П. Іванишин (заст. голови), В. Дончик та ін. – Вип. 2. – Дрогобич : Посвіт, 2012. – С. 418–444.
6. Самчук У. Планета Ді-Пі: нотатки й листи [Текст] / У. Самчук ; Ін-т дослідів Волині. – Вінніпег : Волинь, 1979. – 356 с.
7. Самчук У. Слухайте, слухайте! Говорить Москва!: Одноактівка [Текст] / У. Самчук // Літературно-науковий вісник. – 1930. – Річник ХХІХ. – Т. СІ. – Кн. ІІІ. – Березень. – С. 196–216.
8. Самчук У. Шумлять жорна: Драма [Текст] / У. Самчук ; підгот. до публік. І. Нагорна. – Рівне : Азалія, 2012. – 60 с.
9. Сидоренко Н. Журналістська «планета Ді-Пі»: Українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців після ІІ Світової війни (1945–1950) [Текст] / Н. Сидоренко, О. Сидоренко. – К. : Центр інновацій та розвитку, Дослідницький центр історії української преси, 2000. – 175 с.

В статтє рассмотрєна исторія изданія малоизвестной драмы «Шумят желна» (1947) Уласа Самчука. В анализе задействованы заметки писателя и письма украинских писателей-эмигрантов.

Ключевые слова: Улас Самчук, драматургія, інтелектуальна драма.

The article presents the history of edition of Ulas Samchuk's little-known drama "One can hear the noise of the Millstones" (1947). It analyzes author's notes and Ukrainian emigrant-writers' letters.

Key words: Ulas Samchuk, drama, intellectual drama.

УДК 821.112.2–31.07

Оксана Сидоренко

НАРОДНА КНИГА ПРО ТІЛЯ УЛЕНШПІГЕЛЯ В КОНТЕКСТІ АКсіОЛОГіЧНОЇ ПАРАДИГМИ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Німецька народна книга акумулювала в собі ціннісні уявлення, детерміновані світоглядною системою пізньосередньовічної доби. Послугуючись критеріями методології нового історизму, даний твір не лише віддзеркалює умонастрої того часу, але й впливає на їх розвиток. У статті окреслено механізми руйнування усталеної аксіологічної системи і формування нової ренесансної ідеології.

Ключові слова: новий історизм, комізм, пуант, суб'єкт комізму, об'єкт комізму, мобільність.

Серед багатого доробку так званої масової літератури Німеччини XV–XVI ст., що задовольняла запити представників третього стану, на особливу дослідницьку увагу заслуговують народні книги. Їх окремі зразки стали в переддень

духовного пробудження нації виразниками бюргерської ментальності, яка у зв'язку з особливостями суспільно-історичного розвитку країни була укорінена в середньовічному мисленні. Яскравим прикладом такого різновиду літератури є книга